

Oldos Xaksli

Oldos Leonard Xaksli XX əsr ingilis ədəbiyyatının parləq nümayəndələrindən biridir. Yeni roman-müzakirə və icmal nəzəriyyəsini formalasdıraraq ideyasını real olaraq həyata keçirmişdir. Kəskin tənqid təfəkkürə, dərin ensiklopedik biliyə malik olan Xaksli ingilis romanında satirik ənənəni davam etdirmiştir.

O, 20-ci illərdə rəsionalizmə dəlicəsinə vurulur, realist tərzədə kəskin tənqid əsərlər yazar ("Sarı Krom", "Təlxək xoru", "Kontrapunkt"). 40-50-ci illərdə realizmdən uzaq-

laşış mistik mövqedə dayanur. Şərq fəlsəfəsini qədim xristian təlimi ilə sintez edərək, özünün dini-mənəvi sistemini yaradır ("Dahi və İlahə"). Xakslinin son romanlarında əsasən insanlığın, sivilizasiyanın gələcəyinə inamsızlıq özünü göstərir. Əsərlərində mövcud cəmiyyətdə sürətlə gedən mənəvi aşınmaya qarşı aparılan radikal mübarizə metodunu qəbul etməyib, elitar ədəbiyyata qarşı çıxır. O, modernistləri həqiqətə yaxın olmaqla həyatdan çox uzaqlaşan formalistlər, realistləri isə yalvar-yaxar edib gerçəklilikə siğman sadəlövhələr adlandırır.

Xaksli hesab edir ki, incəsənətin mahiyəti məzmunuz, şit, bayağı fikirlərdən, hər cür ştamplardan uzaq olmaq, bütün həqiqətləri aşkarlamaqdan ibarət olmalıdır.

Onun yaradıcılığında ədəbiyyatşünaslığın tarixi və nəzəriyyəsi ilə bağlı esselər, tənqid məqalələr geniş yaratur. Əsasən satiranın çıxaklılığı XVIII əsrə yaxınlaşdırmaqla təqdim olunan "İncəsənət və bayağılıq" adlı məqalə ilə tanış olanda yazıçının hansı mövqedə dayandığını biləcəksiniz.

Sizə təqdim olunan "İncəsənət və bayağılıq" adlı məqalə ilə tanış olanda yazıçının hansı mövqedə dayandığını biləcəksiniz.

Bütün böyük həqiqətlər bəlli olan həqiqətlərdir. Lakin bütün bəlli həqiqətlər böyük həqiqətlər deyil. Belə ki, insan ömrünün çox qısa, taleyin isə qeyri-müyyən olduğunu hamı bilir. Aydındır ki, xoşbəxtlik bir o qədər xarici təsirdən deyil, əsasən insanın özündən asılıdır. O da məlumdur ki, adətən valideynlər öz övladlarını sevir, amma kişilərlə qadınlar müxtəlif səbəbdən bir-birini cəlb edirlər. Bir çoxu təbiətlə ünsiyyət zamanı onda baş verən dəyişiklikdən, müxtəlif formada təzahür edən amillərdən sevinir, həzz alır. Yaranan ovqatdan asılı olaraq, insan heyrətlənir, ilhamlanır, gah həlim və şəfqəti, gah da məyus və qəmli olur.

Həmiya məlumdur ki, insanların çoxu uşaqlıq dövründə böyüdüyü mühitin ona təlqin etdiyi əqləq normalarına, evə, ailəyə, vətənə, inanc və əqidəyə bağlı olur.

Təkrar edirəm, bütün bunlar gerçək böyük həqiqətlərdir. Çünkü onların mənəsi universaldır və insanın ilkin mahiyətinə aiddir. Lakin digər qismə aid olub, yazılın həqiqətlər də var ki, onları böyük həqiqət adlandırmak olmaz. Belə ki, onlar ümumi məna daşımır və insan mahiyyətinin əsasına aid edilmir. Belə ki, Nyu-Yorkda olana və yaxud bu şəhər haqqında eşidən hər kəsə məlumdur ki, orada hündür binalar və avtomobilər çoxdur. Biz görürük ki, bu il qisa gecə geyimlərinin dəbi dəyişib. Qadınlar uzun paltarlara üstünlük verirlər, bəzi kişilər başına silindr qoyur, hündür kraxmallı yaxalıq taxırlar. Bunu hamı bilir ki, Londondan Parisə təyyarə ilə iki saat yarima uçmaq olar, "Saterdey iv-ninq post" jurnalı mövcuddur, yer yumrudur və mister Rinqli saqqız istehsal edir. Bu həqiqətlər böyük həqiqətlər deyil, çünkü zaman gələcək uzun paltarlar yenə də qısalacaq və yaxud bu ölçülər tam aradan götürüləcək, avtomobilər "Edqin" markali maşın kimi muzey eksponatına çevriləcək. İnsanın mahiyyəti dəyişməz qaldıqca, bütün bunlar öz həqiqi mahiyyətini itirəcək.

İndiki zamanda kütłəvi incəsənət bayağı və böyük həqiqətlərin hər ikisin-

dən istifadə edir. Müasir roman, hekayə və kinofilmlərin yarısından çoxu bayağı həqiqətlərə doludur. Artıq oxucuların və tamaşaçıların əksəriyyəti onlara tanış olan şeylərdən səhəbət getdiyindən həzz alırlar. Onlara gündəlik möşətdə qarşılaşıqları, lakin birgə yəşayış normaların ölçülərindən kənarə çıxan, təmiz uydurmalara əsaslanan əsərlər təsir edir.

İncəsənət və bayağılıq

Bunun bir sıra səbəbləri var. Hər şeydən əvvəl təhsil sisteminin genişliyi, asudə vaxtin artırılması və maddi vəziyyətin yaxşılaşması kütłəvi mədəniyyətə böyük ehtiyac hiss edir. Belə ki, həmişə yaxşı yaradıcı insanlar az olduğundan bu kütłəvilik əsasən pis yaradıcılıqla təmin olunur. Buna görə də, bütövlükdə

gerçək və danılmaz həqiqətlər qeyri-inandırıcı və eybəcar şəkil alır. Mümkündür ki, köhnə ənənələrin pozulması, əməyin mexanikləşdirilməsi və istirahət formalarının əhatəliyi (əksər çoxluq üçün bunun heç bir yaradıcı əsası yoxdur) kütłəyə emosional təsirin və zövqsüzlüyün əsasını təşkil edir. Hər halda səbəb nə olursa-olsun, fakt faktlığında qalır. Bizi XX əsrə öz genişliyi ilə bənzəri olmayan kütłəvi mədəniyyət meydana götirdi. Ona görə mən kütłəvi deyirəm ki, bütün bunlar kütłə üçün yaradılır. Məhz, faciə də burasındadır. Bu kütłəvi mədəniyyətin yarısından çoxu bayağı həqiqətlərə doldurulur, heç kəsi inandırmaq qüdrətində olmayan əsərlər yaratılır. Böyük həqiqətləri təsvir etmək onların yaradıcı gücündə deyil. Bu məsələlərə bir qədər ciddi və həssashıqla yanaşan bizim zəmanəmizin bir sira yazarlarına bu vəziyyət böyük təsir edir. Onlar bütün həqiqətlərən, istərsə böyük olsun, istərsə də kiçik, bütün həqiqətlərdən qorxurlar. Doğrudur, bütün dövrlərdə yaradıcı insanlar bayağı əsərlərə nifrat ediblər. Bu məsələdə incəsənət tarixində naturalizm çox nadir hadisədir. Odur ki, Karavacolar və viktorian akademiyasının yaradıcı üzvləri incəsənətdə bir qədər əcaib görünürdülər. Əgər biz onların ölçüləri ilə incəsənətə baxmış olsaq, əcaibliyin nədən yarandığını görmüş olarıq. Sizə bir fakt deyim, özündürkətmə qabiliyyətinin iti-

liyi ilə fərqlənən bizim zəmanəmizin bəzi yazarları realizmin xarici görkəmindən imtina etdilər (buna görə biz onlara minnətdarıq). Lakin öz sənətlərində daxili realizmi təsvir etmək üçün lazımi faktorlardan istifadə etmirlər. Bu faktorlar insan təbiəti ilə bağlıdır. Kütłəvi mədəniyyətin genişliyi onlarda ən böyük həqiqətlərə, gözəlliyə, möcüzələrə inanmaq qorxusu yaradıb. İndi həyatın onda doqquz hissəsi bayağılıqdan ibarət olub. Bu da o deməkdir ki, müasir yazarlar böyük və gerçək həqiqətlər qarşısında qorxudan əsirlər. Yalnız onun çox kiçik hissəsini təsvir etmək iqtidarında olurlar. Mən o yazıçılara müasirdir deyə bilərəm ki, onlar digərləri ilə müqayisədə bayağılıqdan çəkinirlər. Gözlədiyimiz kimi, onlar Parisdə toplaşıblar. Məhz Parisdə bu anlaşılmaz qorxunun nəticəsində valehədiçi nəticələr əldə ediblər. Ədalət namına demək lazımdır ki, Parisdə əldə olunan uğurları təqdir etmək gərəkdir, amma digər mədəniyyət mərkəzləri bilerəkdən fransız nümunələrinin surətini köçürürlər. Başqa ölkələrin avanqard incəsənəti fransızlardan onunla fərqlənir ki, onların yaratdığı əsərlərin mahiyyətində qərəzlilik və barışmazlıq var. Onlar adı formal elementlərə bədiilik donu geyindirməklə kütłənin gözünə kül üfürürər. Romantizm az və ya çox dərəcədə başayaq təqdim olunur. Bu ədəbiyyatda olduğu kimi musiqidə də belədir, vüzual sənətdə də. Onlar kütłənin əzələləri qarşısında baş əyməyə hazır olduqları halda, insan ruhuna, insanın təkliyinə, hətta təbiətin özüne nifrat edirlər. Avanqard ədəbiyyat bu kimi, baş-ayaq romantizmə doludur. Həqiqətin mahiyyəti necə geldi sadələşdirilir, insana xas olan gerçəklilik və böyüklik həqiqətin nüvəsində qovulub çıxarılır. Hələ özlərinə bərət qazandırmaq üçün müxtəlif siniq-salxaq, yalançı nəzəriyyələr də icad etməkdən çəkinmirlər. İsbat etməyə çalışırlar ki, son illər ərzində müasir insan xeyli dəyişilib, ata-baba yolu ilə getmək lazımdır, biz əsaslı şəkildə sələflərimizdən fərqlənməliyik. Dəyişməz və dönməz həqiqətin böyükliyünü və gerçəkliliyini özündə əks etdirən mövzu qarşısında qorxudan titrəyib əsən "yazıçı"-dan bundan artıq nə gözləmək olar? Əlbəttə, qorxudan bu tip yazıçılardan dilləri də topuq çalacaq, yazıçının əsas aləti olan sözü əcaib boyalarla rəngləyib onu urvatdan salmaqdan çəkinməyəcəklər. Panik, qorxu daha nələr törədə bilərmiş. Doğrudanmı, sizə görə insanlığın mahiyyəti 4 avqust 1914-cü il tarixdən tam dəyişib, cənablar? Yazıqlar olsun sizlərə də, kütłə mədəniyyətinə də...

Zakir Abbas
əməkdar jurnalist

